

BETWEEN LIFE AND BOOKS – N. STEINHARDT

Claudia Crețu (Vașloban), PhD Student, "Petru Maior" University of Tîrgu Mureș

Abstract: N. Steinhardt's essayistic volume continues as suggestive Between life and books. Why say the suggestive title? Because N. Steinhardt, his whole life was lived between books. Life and formed a complete indestructible books which, together with faith in God, gave him a sense of who will become the model for many occasions for generations. The two entities raised, life - books, become instruments of a reading of a mutual decoding: life is a tool for reading the book, and the book, in turn, becomes a special lens through which both the author and reader: read, understood the existence

Keywords: *book, reading, decoding, generations, sense*

Eseistica lui N. Steinhardt continuă cu volumul cu titlu sugestiv *Între viață și cărți*. De ce spunem cu titlu sugestiv? Pentru că N. Steinhardt întreaga sa viață și-a petrecut-o între cărți. Viața și cărțile formau un tot indestructibil care, alături de credința în Dumnezeu, îi dădeau un rost celui care va deveni model pentru mai multe rânduri de generații. Astfel, cele două entități aduse în discuție, *viață – cărți*, devin instrumente ale unei lecturi, ale unei decodări reciproce: viața este un instrument de lectură a cărții, iar cartea, la rândul ei, devine o lentilă specială cu ajutorul căreia deopotrivă autorul și cititorul „citesc, interpretează existența”¹.

G. Ardeleanu consideră acest volum un „*re-debut*” al eseistului, datorită faptului că o bună perioadă de timp, el lipsește din viața publicistică, această lipsă datorându-se anilor de închisoare, anilor de „muncă de debandeur” din fabrica *Stăruința*, apoi unui grav accident de circulație, dar și confiscării *Jurnalului fericirii* de către securitate.

În acest volum sunt tratate subiecte diverse, acest lucru dovedește ceea ce G. Ardeleanu spunea în studiul introductiv al volumului *Un european: N. Steinhardt*: „Ceea ce frapează în toate cazurile este hedonismul lecturii, bulimia conexiunilor și, de multe ori nonconformismul interpretării”².

Am ales, pentru demersul nostru, clasificarea eseurilor în funcție de autori, astfel: eseuri care tratează opere ale unor scriitori din literatura română și eseuri care tratează opere ale scriitorilor din literatura universală. În ceea ce privește autorii literaturii române, N. Steinhardt se oprește asupra lui Cezar Petrescu, Artur Enășescu, N. Iorga, Camil Petrescu, I.Al.Brătescu-Voinești, Mateiu I. Caragiale, Ion Gheorghe, Ioan Alexandru, Ion Caraion, Eugen Lovinescu, Mihail Dragomirescu, Alexandru Monciu- Sudinschi, G. Călinescu, Mihail Sadoveanu, însă nu îi delimitează de ceilalți, ci dimpotrivă apar acele conexiuni inedite atât de specifice lui N. Steinhardt.

Încă o dovadă a hedonismului lecturii este faptul că eseistul nu scrie în ordinea cronologică a autorilor, ci în ordinea lecturii sale sau într-o ordine aleatorie. Am remarcat și în *Secretul Scrisorii pierdute* atenția deosebită acordată de N. Steinhardt fenomenului românesc, românismului. O astfel de temă traversează și eseurile despre scriitorii români, astfel „el ne

¹ N. Steinhardt, *Între viață și cărți*. Ediție îngrijită, studiu introductiv, note, referințe critice și indici de George Ardeleanu. Repere biobibliografice de Virgil Bulat, Iași, Mănăstirea Rohia, Editura Polirom, 2010, p. 25.

²*Ibidem*, p. 22.

invită să vedem însă acea față a realului care, în spiritualitatea românească rezuma lumina, o deschide pentru a ne bucura de trăirile ei”³.

N. Steinhardt își începe pledoaria cu Cezar Petrescu despre romanul *Întunecare*. Aici, după ce face o prezentare a autorului, face descrierea terasei cazinoului de la Constanța: „era o adevărată *imago mundi* a societății dinainte de războiul pentru întregire: nu un simplu loc monden, un oarecare perimetru de eleganță și ostentație, un restrâns și intens spațiu rezervat aristocraticelor pretenții ale unor inși care în parte nu reprezentau decât o protipendadă, nu un colț de trecătoare amăgire serală pentru amatori de evadare din cotidian în lux, ci cu totul altceva: încercare de făurire a unei feerii; chintesență de «port la răsărit»; promotoriu al unei capitale însetate de rafinament și dornică, estival măcar, să-și întindă pseudopodele până la răcoarea mării; pardosit (fie și nemozaicat) teren cu drept de a-și revendica partea la clironomia unui străvechi legat elin(...)”⁴.

Se remarcă aici, alături de prezentarea unui spațiu mirific constănțean, încărcată de cuvinte cu efect de superlativ: „iamgo mundi”, „feerie”, „chintesență”, „capitală însetată de rafinament”, asemănarea cu opera lui Proust, prima dintr-un lung și paradoxal sir de analogii. De asemenea, se mai poate observa una din principalele caracteristici ale scrierilor lui N. Steinhardt, amintită și mai sus, aceea de a alege dintr-o carte citită doar pasajul, fragmentul care i-a plăcut în mod deosebit, și, chiar dacă respectiva carte nu avea o importanță deosebită, prin fragmentul ales îi anula părțile negative punându-o într-o altă lumină, cu toate că, de multe ori, revine „cu picioarele pe pământ” și ne readuce în vizor realitatea. La fel se întâmplă și în cazul romanului *Înserare* de Cezar Petrescu: „e firesc, așadar, ca bezna, primejdiile și moartea să împresoare această mică insulă a luxului, iluziei și desfătării în bucuriile omenești cele mai simple”⁵.

De bucuriile lumesti cele mai simple se leagă și următorul „personaj”, Artur Enășescu a cărui vină „nu este că a dus o viață boemă, ci că și-a tratat opera cu dezinteresare boemă, că a dat modului de viață mai multă însemnătate decât creației, că a socotit mai de preț eul lui decât opera lui; cu alte cuvinte că a avut o concepție filistină despre viață”⁶.

Nu același mod de a trăi îl avea N. Iorga, al cărui portret N. Steinhardt îl face tot la superlativ, însă partea cea mai importantă este cea în care se face legătura dintre iorga și poporul român: „pământului pe care s-a născut și neamului din care făcea parte li s-a dăruit fără acele precupețiri, acele drămuite rezerve, acele luări de poziții – grijiului și cu miros de tarabă – ale firilor avare; precu zeii lui Homer luau partea unora sau altora din eroi, așa se declarase el odată pentru totdeauna și numai de la punctul de fierbere în sus pentru poporul care începând cu înfrângerea dacilor în pădurile străbune avea să fie atât de puțin alintat de istorie”⁷.

Un alt personaj al eseurilor lui N. Steinhardt este Camil Petrescu, cel care a făcut trecerea de la mediul rural la cel urban, prezentat aici în opoziție cu Ionel Teodoreanu. Diametral opuși, cei doi au totuși un punct comun, și anume sufletul românesc. Unul oferea „Bucureștii – inteligenții, efortului, pasiunilor colorate intelectual”, iar celălalt „Medelenii visărilor, amintirilor, înduioșărilor”⁸, reprezentând fiecare în felul său „trăsăturile cele mai

³Apud Virgil Ierunca, *Referințe critice*, în N. Steinhardt, *Între viață și cărți*, ed. cit., p. 449.

⁴N. Steinhardt, *op. cit.*, p. 52.

⁵*Ibidem*, p. 53.

⁶*Ibidem*, p. 57.

⁷*Ibidem*, p. 70.

⁸*Ibidem*, p. 74.

originale ale caracterului românesc de pe întregul cuprinsul țării, atât de frumos și de percutant denumit spațiul mioritic”⁹.

Tocmai acest spațiu mioritic îl determină și pe călătorul din gara cea mică, întunecoasă și tristă din *Întuneric și lumină* de I. Al. Brătescu-Voinești să nu regrete trecerea rapidă a strălucitorului expres, astfel încât: „vârtejul bolidului pe șine – purtător de bogății, vise și puteri – nu smulge și nu surpă vraja locurilor acelora supuse unor viteze lente și umile: sunt și mai îndrăgite”¹⁰.

Spațiul românesc poate nu ar fi la fel fără bunătatea de care dă dovadă poporul român, fără respectul care îl caracterizează. Acest fapt este subliniat și în eseu dedicat lui Mateiu I. Caragiale și operei sale *Craii de Curtea – Veche*, al cărei secret se poate desluși „în scena întâlnirii eroului cu Pantazi, seara în Cișmigiu, pe podul cel mare, și în acel «domnule» care întrerupe, taie, cenzurează înflăcărata poetică frază despre frumos. Nu-i decât un singur cuvânt care spune însă totul și relevă înseși caracteristicile poporului căruia aparține autorul”¹¹. N. Steinhardt ne oferă, de asemenea, și explicația: „acest precis, pământesc și prea uman vocativ, care nu lasă imaginația și suflul verbal să o ia razna, dovedește neîncetata putere de cumpănire și echilibru fundamental al românismului”¹².

Revenirea la I. Al. Brătescu – Voinești nu este una întâmplătoare. Dacă în primul eseu dedicat lui, strălucitorul expres nu luat cu el gândurile călătorului ce aștepta în gară și nu îl făcea să uite faptul că are aici un loc mirific, în eseu *Călătorului îi șade bine cu drumul*, Steinhardt scoate în evidență o altă caracteristică specifică poporului român, și anume bucuria de a împărți cu cel de lângă tine și binele și răul, astfel „realizarea fericirii nu necesită negreșit împilarea ori înfrângerea celuilalt și nu se clădește pe scheme antagonice”¹³.

În acest volum, N. Steinhardt ne prezintă doar trei poeți români, și anume: Ion Gheorghe, Ioan Alexandru și Ion Caraion, o triadă de „Ioni” prin poezia cărora se trec în revistă trei „etape” ale poeziei românești, și anume: la Ion Gheorghe întâlnim o poezie țărănească care „implică tot procesul de prelucrare cultă a existențialului specific jumătății de-a doua a veacului XX”¹⁴, o poezie megalitică prezentă într-un „grai *proto* și *semper* românesc”¹⁵. Ioan Alexandru promovează o poezie a solemnității. Aceasta vine să dovedească faptul că „solemnitatea nu se cere neapărat osândită”¹⁶, dar nici că este un „gen recomandabil”, ci „e una din căile posibile care, uneori, dă rezultate excelente”¹⁷ ca și în cazul lui Ioan Alexandru. În Ion Caraion, N. Steinhardt vede un poet metafizic, asemenea lui John Donne, care „pornește de la disocierea suprarealistă a seriilor și imaginilor și a frazei clasice – și o menține -, dar trasează înapoia fragmentelor un foarte nevăzut fir ordonator și armonios, un suflu, un arierplan, care nu-i altceva decât o încercare de a ticlui”¹⁸. Astfel, „poezia lui Ion Caraion e o încercare de a reda o componentă a lumii pe care explozia suprarealistă a sfârâmat-o”¹⁹.

⁹*Ibidem*, p. 75.

¹⁰*Ibidem*, p. 119.

¹¹*Ibidem*, p. 138.

¹²*Ibidem*, p. 138.

¹³*Ibidem*, p. 147.

¹⁴*Ibidem*, p. 162.

¹⁵*Ibidem*, p. 163.

¹⁶*Ibidem*, p. 178.

¹⁷*Ibidem*, p. 178.

¹⁸*Ibidem*, p. 217.

¹⁹*Ibidem*, p. 218.

N. Steinhardt declară în mod constant că este un iubitor de poezie, și nu numai clasică, ci și modernă, în acest volum oprindu-se aici cu poezia românească, dar nu și cu autorii români. Eseistul își continuă periplul prin literatura română cu E. Lovinescu, despre *Istoria civilizației române moderne*, pe care o consideră „un valoros aport la ansamblul de genuri și sisteme ce pot fi denumite ale sincronismului”²⁰. În lui N. Steinhardt, E. Lovinescu este cel care ajunge la concluzia că „pentru a fi socotită valabilă și a putea nădăjdui că va dura, orice operă literară epică trebuie să fie cât mai obiectivă și mai urbană, iar orice operă literară lirică, în întregime desprinsă de elemente narrative, etice ori conceptuale”²¹. Pe baza acestor convingeri, eseistul ne prezintă diferențele dintre neotradiționalism și neoclasicism, dând exemple cât se poate de sugestive pentru fiecare.

Lui Mihail Dragomirescu, prin *Teoria capodoperei*, N. Steinhardt îi atribuie meritul de a fi înțeles că „faza codării (într-o operă, n.n.) este neapărat necesară și că nu poate fi evitată decât cu prețul renunțării la iscarea emoției artistice”²² și faptul că vedea opera „genială” ca fiind corespondentul datelor puse în evidență de analogiile cibernetice.

Prin G. Călinescu, eseistul se reîntoarce la motivul bucuriei pe care doar poporul român o știe trăi la intensitate maximă și doat în literatura română este atât de neasemuită. Și în *Cartea nunții* și în *Enigma Otiliei*, bucuria vieții nu e umbrită de micile aspecte care ar denota o atmosferă sumbră, astfel, aceste aspecte sunt mai puțin vizate la scrierile lui G. Călinescu. Cu toate că finalul din *Enigma Otiliei* nu este unul fericit, totuși „nimic nu le umbrește seninătatea, niciun element malign nu otrăvește văzduhul rotund”²³, iar totul „nu-i decât inexplicabilă bucurie, dragoste de viață și pace, o pace venind din străfunduri, nelegată de împrejurări și nici de rezultate”²⁴.

Dacă în primul eseu, despre Cezar Petrescu, se făcea analogia cu Proust, în ultimul eseu despre scriitorii literaturii române se face din nou analogia cu acesta. În *Zodia Cancerului* de Mihail Sadoveanu, Steinhardt găsește trei astfel de asemănări: „sentimentul evanescenței”, „desăvârșita și severa obiectivitate a scriitorului” și „lecția morală pe care o cuprinde”²⁵, iar concluzia pe care o pune în evidență eseistul este aceea că: „și Proust și Sadoveanu (în *Zodia Cancerului*) au înțeles dura lege a realității și au exemplificat-o. Arta, la amândoi, a devenit dezvăluitoare nu numai de frumos, ci și de adevăr”²⁶.

Proust, după numărul de eseuri pe care i le dedică, este unul dintre cei mai citați (recitați) autori din literatura universală. De altfel, primul eseu pe care îl publică în Revista Fundațiilor Regale îi este dedicat lui Proust și este și debutul pe care eseistul îl recunoaște ca fiind adevăratul său debut și nu volumul de parodii *În genul...tinerilor*, semnat sub pseudonimul Antisthius. În volumul de față, N. Steinhardt îi rezervă eseurile: *Marcel Proust, În căutarea timpului pierdut* și *Revenire la Proust*. În primul eseu, eseistul îl consideră pe Proust „drept psihologul prin excelență, drept expertul analizei subtile și omul firului tăiat – cu dar de prestidigitator – în patru”²⁷, cu toate că acesta nu făcuse psihologie sau analiză de conștiință la fel cu înaintașii săi, însă descoperă un nou mijloc de cercetare psihologică, în funcție de mediul social.

²⁰*Ibidem*, p. 263.

²¹*Ibidem*, p. 264.

²²*Ibidem*, p. 274.

²³*Ibidem*, p. 325.

²⁴*Ibidem*, p. 325.

²⁵*Ibidem*, p. 409.

²⁶*Ibidem*, p. 412.

²⁷*Ibidem*, p. 284.

Originalitatea operei lui Proust, în viziunea eseistului nostru, se bazează pe folosirea a două procedee îndrăgite: „metafora măreață” și comparația. Tot el le reproșează admiratorilor lui Proust, dar și criticii, faptul că nu au remarcat sau nu au pus în valoare și memorialistica societății prezentate de scriitorul francez, deoarece „scenele de observație, clare și indestructibile, sunt pietre de hotar și stâlpi susținători ai operei”²⁸. În al doilea eseu, *Revenire la Proust*, subliniază o latură mai puțin comentată a operei lui Marcel Proust, cea umoristică, prin faptul că „nu există volum, nu există subîmpărțire, aproape că nu există pagină în care să nu figureze o anecdotă, relatarea unei situații comice, observarea unei manii, a unui gest ridicol”²⁹.

Un alt scriitor francez ale cărui opere le tratează Steinhardt este André Gide, în eseu despre *Capulzaniei* (și celelalte). El dezvăluie dubla personalitate a scriitorului cea de *îndrumător* prin declararea următoarelor îndemnuri: „te voi învăța ce este zelul fierbinte”, „făptuiește fără a judeca”³⁰, dar și cea de apărător al clasicismului „care nu șovăie să deosebească la această banalitate voită, supremația inteligenței asupra instinctului, modestia, rezerva(...), pudoarea care îl împiedică pe artist să-și dea drumul, care îl reține, îl silește să apară mai puțin emoționat decât e în realitate, astfel încât, spre deosebire de ceea ce se întâmplă cu autori romantici, aici gândul și emoția depășesc expresia verbală...”³¹. Îl consideră păstrător al tradiției, în momentul în care se referă la forma operei și a graiului și un ambițios prin dorința arzândă a lui Gide de a deveni romancier. Steinhardt nu îl vede un romancier înăscut, făcând comparația lui Gide cu Proust. Personajele lui Proust nu au un destin dinainte stabilit, pe când personajul central al romanului *Capulzaniei* de Gide este chiar autorul însuși, care impresionează prin sentimentele și suferințele lui, iar celelalte personaje fiind „stăpânite” de autor.

Printre scriitorii francezi se înregistrează și Julien Benda care este apreciat, nu pentru lucrarea *Franța bizantină*, ci pentru afirmația „bunul cel mai de preț al omului este viața, bunul cel mai de preț al omului este libertatea”³² și este cât se poate de îndreptățit să fie de aceeași părere cu scriitorul francez, mai ales pentru că volumul apare în 1976 când Steinhardt trecuse deja prin închisoare.

Știm foarte bine că primul volum al lui Steinhardt, *În genul...tinerilor* este semnat Antisthius. Acest pseudonim este preluat de la scriitorul francez Jean de La Bruyère pe care îl vede „ca pe vestitorul literaturii de analiză psihosocială”³³, prin crearea unei clasificări „în avangardă” a diverselor tipuri de caractere care vor fi cunoscute după moartea sa. Se face aici analogia *Caracterelor* lui La Bruyère cu *Mizantropul* de Molière. În această a doua operă, eseistul ne sugerează personajul Alcest care este la fel de actual ca și personajele lui La Bruyère.

Cu ajutorul unui alt autor francez, Jules Romains, N. Steinhardt ne dă o lecție cu o însemnătate deosebită despre încredere. Aceasta, „dâră, rezistentă, neroadă și neprecupețită, e trăsătura diferențiatorie a omului de treabă tătându-se mereu hotărât să respingă – până la dirimanta probă contradictorie – orice bârfeală despre prietenii și cunoscuții lui, spre deosebire de șmecher, oricând dispus, el să accepte de îndată cele mai atroce calomnii

²⁸*Ibidem*, p. 289.

²⁹*Ibidem*, p. 329.

³⁰*Ibidem*, p. 252.

³¹*Ibidem*, p. 252.

³²*Ibidem*, p. 111.

³³*Ibidem*, p. 116.

privitoare la cel mai bun prieten”³⁴. Datorită încrederii s-a delimitat și N. Steinhardt de șmecheri și a rămas în tabăra „oamenilor de treabă” în procesul Noica – Pillat, astfel neputându-se identifica cu cel ce-al zecelea sclav pe care îl aștepta Cervantes și ceilalți pentru a evada și care, în loc să fugă cu ei, a preferat să îi denunțe.

O altă lecție argumentată, în modu-i caracteristic, este curajul, de care nici Steinhardt nu este străin. Acesta este prezentat prin intermediul lui Charles Péguy care nu s-a dat înapoi când a trebuit să lupte pentru țară, pentru care a și murit și pentru care curajul a devenit „un mod de împlinire”. Alături de Péguy îl așează pe Marlaux, căci și opera lui stă tot sub semnul curajului, apoi pe Camus prin opera *Ciuma*.

Un personaj asemănător lui N. Steinhardt este Fluturele lui Henri Charrière, care „detenției, ca mijloc de zdrobire a personalității (...), i-a opus robustul curaj și simplista bună dispoziție: două arme care și ele pot doborî porțile iadului...”³⁵. Oare nu tot prin curaj și bună dispoziție, însoțite, în primul rând de credință, a trecut și N. Steinhardt de perioada închisorii?

Involuntar, cu siguranță, eseistul dă definiția acestui gen pe care l-a îndrăgit și în care s-a exprimat cel mai bine. De data aceasta se folosește de un scriitor britanic Aldous Huxley: „acesta e genul în care spiritul lui bogat în cunoștințe de tot felul, plin de amintiri de călătorie, de citate din lecturi uriașe și atente, ironia lui trează, capacitatea de înțelegere și darul formulelor vii (...) se pot vădi în voie”³⁶.

BIBLIOGRAPHY:

I. BIBLIOGRAFIE DE REFERINȚĂ

A. Volume antume

Steinhardt, N., *Între viață și cărți*. Cu o prefață (*Pledoarie pentru cititorul ideal*) de Mihai Gafiță, București, Editura Cartea Românească, 1976.

B. Volume postume. Reeditari. Volume inedite

Steinhardt, N., *Primejdia mărturisirii. Convorbiri cu Ioan Pinte*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1993 (alte ediții: 1998, 2000).

Steinhardt, N., *Primejdia mărturisirii. Convorbiri cu Ioan Pinte*, București, Editura Humanitas, 2006.

Steinhardt, N., *Între lumi. Convorbiri cu Nicolae Băciuf*, Editura Tipomur, Târgu-Mureș, 1994 (ediția a II-a, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2001, ediția a III-a, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2006).

Steinhardt, N., *Dumnezeu în care spui că nu crezi... Scrisori către Virgil Ierunca (1969-1983)*, București, Editura Humanitas, 2000.

C. Integrala N. Steinhardt (primele apariții)

Steinhardt, N., *Între viață și cărți*. Ediție îngrijită, studiu introductiv, note, referințe critice și indici de George Ardeleanu. Repere biobibliografice de Virgil Bulat, Iași, Mănăstirea Rohia, Editura Polirom, 2010.

II. BIBLIOGRAFIE CRITICĂ

A. ÎN VOLUME:

****Amintiri despre N. Steinhardt*. Crestomație de Arșavir Acterian. Ediție îngrijită de Fabian Anton, Cluj Napoca, Editura Dacia, 2002.

³⁴*Ibidem*, p. 169.

³⁵*Ibidem*, p. 201.

³⁶*Ibidem*, p. 151-152.

- Academia Română, *Dicționarul general al literaturii române*. S-T, București, Editura Univers Enciclopedic, 2007.
- Ardeleanu, George, *N. Steinhardt și paradoxurile libertății. O perspectivă monografică*, București, Editura Humanitas, 2009.
- Ardeleanu, George, *Nicolae Steinhardt. Monografie, antologie comentată, receptare critică*, Brașov, Editura Aula, 2000.
- Ardeleanu, George, *Tânărul Steinhardt: spre un partid al „moderațiilor violenți” și al „conservatorilor în trench-coat”*, studiu introductiv la vol. N. Steinhardt (Antisthius), *În genul ...tinerilor*. Ediție îngrijită, note, studiu introductiv, referințe critice și indici de George Ardeleanu. Repere biobibliografice de Virgil Bulat, Iași, Mănăstirea Rohia, Editura Polirom, 2008.
- Ardeleanu, George, *Un dosar al memoriei arestate*, în vol. N. Steinhardt, *Jurnalul fericirii*. Argument de P. S. Justin Hodea Sigheteanul. Ediție îngrijită, studiu introductiv, repere biobibliografice și indice de Virgil Bulat. Note de Virgil Bulat și Virgil Ciomoș. Cu „Un dosar al memoriei arestate” de George Ardeleanu, Mănăstirea Rohia, Editura Polirom, 2008.
- Ardeleanu, George, *Un european: N. Steinhardt*, studiu introductiv la volumul N. Steinhardt, *Între viață și cărți*. Ediție îngrijită, studiu introductiv, note, referințe critice și indici de George Ardeleanu. Repere biobibliografice de Virgil Bulat, Mănăstirea Rohia, Iași, Editura Polirom, 2010.
- Boldea, Iulian, *Critici români contemporani*, Editura Universității Petru Maior, Tg. Mureș, 2011.
- Cesereanu, Ruxandra, *Gulagul în conștiința românească. Memorialistica și literatura închisorilor și lagărelor comuniste. Eseu de mentalitate*. Ediția a II-a revăzută și adăugită, Iași, Editura Polirom, 2005.
- Cesereanu, Ruxandra, *Comunism și represiune în România. Istoria tematică a unui fratricid național*, Iași, Editura Polirom, 2006.
- Episcop Chira, Iustinian, *În memoria Părintelui Nicolae Steinhardt*, în *Caietele de la Rohia II. Steinhardt în amintirea contemporanilor*. Ediție îngrijită și note de Florian Roatiș, Baia Mare, Editura Helvetica, 2000.
- Episcop Chira, Iustinian, *Mănăstirea „Sf. Ana” Rohia. Monografie*, Baia Mare, Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Maramureșului și Satmarului, 2009.
- *** *Centenar Steinhardt (Studii și comunicări)*, Coordonatori Macarie Motogna și Florian Roatiș, Editura Eikon, Cluj-Napoca, 2013.
- Cristea, Valeriu, *Fereastra criticului*, București, Editura Cartea Românească, 1987.
- Grigurcu, Gheorghe, *Peisaj critic*, București, Editura Cartea Românească, 1993.
- Ierunca, Virgil, *N. Steinhardt între viață și cărți*, în volumul *Semnul mirării*, București, Editura Humanitas, 1995.
- Ierunca, Virgil, *N. Steinhardt și „dreapta socotință”*, în volumul *Subiect și predicat*, București, Editura Humanitas, 1993.
- *** *N. Steinhardt în interviuri și corespondență. Caietele de la Rohia (III)*. Ediție îngrijită și note de Florian Roatiș, Baia Mare, Editura Helvetica, 2001.
- *** *N. Steinhardt. Prin alții în postumitate. Caietele de la Rohia (IV)*. Ediție alcătuită și îngrijită de Florian Roatiș, Baia Mare, Editura Helvetica, 2002.
- *** *N. Steinhardt în interviuri*, Ediție îngrijită de Florian Roatiș, Editura Aius, Craiova, 2014.
- Paleologu, Alexandru, *Alchimia existenței*, București, Editura Cartea Românească, 2008.
- Sângeorzan, Zaharia, *Monahul de la Rohia, Nicolae Steinhardt răspunde la 365 de întrebări*, București, Editura Humanitas, 2000.

- Sângeorzan, Zaharia, *Monahul de la Rohia, N. Steinhardt răspunde la 365 de întrebări*, București, Editura Humanitas, 1998.
- Simion, Eugen, *Fragmente critice III, Mit. Mitizare. Mistificare*. Editura Univers Enciclopedic, București, 1999.
- Simion, Eugen, *N. Steinhardt*, în *Scriitori români de azi*, vol.3, București, Editura Cartea Românească, 1984.
- Ștefănescu, Alex, *Istoria literaturii române contemporane. 1940- 2000*. Concepția grafică Mihaela Schiopu. Fotografii de Ion Cucu, București, Editura Mașina de scris, 2005.
- Zaciu, Mircea; Papahagi, Marian; Sasu, Aurel(coordonatori), *Dicționarul scriitorilor români. R-Z*, București, Editura Fundației Culturale Române, 2002.